

(modern Luhansk region). Upper abutment determined by the beginning of the XXI century. Traced experience known breeders, experts and scientists who were engaged in cultivation of valuable breeds of draft horses in Ukraine, improve their quality and elimination of domestic breed of heavy trucks.

Heavy Drafter-breeding, Ukraine, novooleksandrovskaya heavy draft breed, history, Kharkiv, Poltava, Sumy, Luhansk region.

УДК 636.1:930.2(477)

КОНЯРСТВО НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

О.В. Свістула, фахівець

*Інститут тваринництва степових районів
імені М.Ф. Іванова «Асканія-Нова» - Національний науковий
селекційно-генетичний центр з вівчарства*

Викладено історію та сучасний стан галузі конярства на півдні України. Вказана чисельність поголів'я коней у ХІХ-ХХ століттях. На прикладі родини Фальц-Фейн показано взірцеве розведення коней у власних маєтках. Проаналізовано зміни та причини занепаду галузі конярства у Таврії залежно від економічних та політичних подій в країні.

Конярство, стан галузі, іподром, породи коней, штучне осіменіння, Ф.Е. Фальц-Фейн

Конярство, як і інші галузі тваринництва, в Україні переживає не найкращі часи, а на півдні держави взагалі занепало. Ця галузь тваринництва почала розвиватися у Кримському ханстві. Цьому передувала багатомісячний досвід предків-конярів, що формувалася в умовах кліматичних особливостей Північного Причорномор'я і передавався молодому поколінню.

Вважається, що з давніх часів у Таврії існували дві породи коней. Одна з них – дикий кінь – тарпан, добре відомий з часів палеоліту – кам'яного віку. Можливо, саме його приручила людина вже у бронзовому віці. А ось поява друга порода з'явилася, коли у таврійських степах верхових коней розводили кіммерійці, скіфи, сармати. Формування скакунів відбувалося з прилиттям крові від

витривалих коней прийшлих кочівників-кіннотників (печенігів, половців, татар). Користувалися вони великим попитом для формування бойової кінноти сусідніми народами [4].

З часом у Кримському ханстві з'явилися верхові коні, яким була прилита кров арабських скакунів. Татарські коні змішаної крові могли подолати відстань у 100 км швидким алюром, не втомлюючись.

Коня, на відміну від інших домашніх тварин, мав кожний кримський татарин, адже це була нація кіннотників. У кримської знаті розведення коней вважалось не просто модним заняттям, а пристрастю. Навіть прості жителі ханства, які утримували в основному коней для сільськогосподарських робіт, мали у своїх стайнях декілька верхових, породистих. До тварин ставились з повагою. Великими табунами коні вільно випасались у степу, але одночасно знаходились під наглядом досвідченого табунника, який володів ремеслом ветеринара і добре знався на селекції.

Умовно у ханстві коні поділялись на степових та гірських. Якщо до степових відносились дикі, сильні, швидкі тарпани і легендарні скіфські, схрещені з арабськими і черкеськими скакунами, то не менш цікавою була гірська порода кримського коня. Цей невеликий сильний кінь спокійного характеру, кмітливий, володів розвиненим інстинктом збереження, випасався на пасовищах, яйлах і схилах Кримських гір [6].

Козаки добували у походах проти турок і татар південноросійських та східних коней, які у результаті схрещування утворили нову породу – українського, або черкаського, коня. Після ліквідування Запорізької Сечі та переселення у 1792 році козаків на Кубань, приведені ними українські коні схрещувались з місцевими, у першу чергу, з ногайськими, кабардинськими та іншими. Так отримали чорноморську породу коней [3].

Наприкінці XVII століття на півдні Росії бурхливо розвиваються землеробство, вівчарство, скотарство, конярство. Підписавши мирний договір з Туреччиною у 1774 році, Катерина II почала розширювати територію Російської держави. Нові російські землі на півдні здавалися в оренду заможним людям зі Швеції, Німеччини, Росії.

У 1828 році герцог Ангальт-Кетенський у Таврійській губернії закладає маєток Асканію-Нова. Фердинанд Ангальтський мав наміри цілеспрямовано займатися вівчарством і конярством, тому сюди прибули не тільки 8000 овець, заради яких і була придбана

земля, а й 32 коня англійської чистокровної породи. До 1832 року у маєтку вже нараховувалося 82 коня цієї породи.

Конярство було молодію галуззю, щоб давати належний прибуток господарю, тому й вимагало подальшого серйозного розвитку. У 1834 році Генріх Ангальтський (брат Фердинанда) закладає у Дух-Фіней (с. Роздольне Каланчакського району Херсонської області) кінний завод. Коні у стайнях утримувались за породними ознаками, віком, мастю та статтю. Коштував на той час один кінь від 75 до 800 талерів.

В архівних документах Ангальтських можна знайти записи: «...табуни коней день і ніч взимку і влітку проводять у степу. Пастухи (татари) завжди верхи об'їжджають навколо табуна, збираючи його в коло батою або довгою пліткою. Ловлять коней за допомогою ласо, петлю якого вміло накидають на шию тварин. Їх ніколи не утримували у стайнях навіть у дуже сувору зиму. Вони допомагали знайти вівцям їжу під снігом навесні. По насту проганяли коней декілька разів для того, щоб копитами розбити його для спокійного випасання овець на пасовищах. Допомагали вони і в обмолоті зерна. По вже зібраним колоскам у полі гнали табун. Цей татарський спосіб використовували в Асканії через відсутність молотарки, але був небезпечний для самих коней, які звикли випасатись вільно, а при обмолоті зерна їх гнали так, як було потрібно пастухам, тому гинула не одна прекрасна тварина».

Купуючи у 1856 році маєток Асканію-Нова, Фрідріх Іванович Фейн отримує 640 гарних коней Ангальт-Кетенеського. Його онук, Густав Іванович Фальц-Фейн заклав у маєтку Преображенка стайню, де утримувались бігові чистокровні англійські коні. Використовуючи цих племінних тварин, Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн (засновник заповідника «Асканія-Нова») намагався створити різновид чудового чистокровного та напівкровних коней шляхом цілеспрямованого відбору і селекції.

Найдорожчих жеребців-плідників Фейн закуповував у кращих російських стайнях, а також у закордонних кінних заводів. Із молодого поголів'я щорічно відбирались до 100 тварин, яких відправляли в армію.

Кращих трирічних кобил залишали на кінному заводі, використовуючи для покращення породи. Враховуючи, що вони були легкими і мініатюрними, Фрідріх наказав в якості плідників використовувати ольденбурзьких жеребців. Фальц-Фейнівський завод став відомим не тільки в Україні, а й за її межами.

Фрідріх Едуардович звертав увагу не тільки на зовнішні дані коней. Головними для нього були показники, з яких складалася істинна вартість тварини. Можливо, саме тому він і підтримував постійний зв'язок з військовим управлінням, вимагаючи від нього достовірної інформації про позитивні якості та недоліки його коней.

Одним із найбільших наукових успіхів, досягнутих в Асканії-Нова, вважається штучне запліднення, проведене з позитивним результатом у 1905 році. Фрідріх Едуардович на прохання вченого-біолога І.І. Іванова створює належні умови, необхідні для проведення експериментів. Досліди увінчались успіхом і вперше знайшли застосування у конярстві в славнозвісному маєтку. Пізніше новинку запровадили і в інших маєтках сім'ї Фальц-Фейнів, а згодом у земствах, за наказом яких, у всіх містах, де були державні жеребці-плідники, стало проводитись, і доволі успішно, штучне осіменіння.

У Сімферополі, столиці Таврії, губернське земство створило головний відділ парування жеребців. Тварин доставляли з державного пункту конярства у Петербурзі. Вони відрізнялись породою та призначенням. Дивувала досвідчених у конярстві людей англійська чистокровна порода коней. Її використовували для перегонів і верхової їзди. Англійську напівкровку використовували для верхової їзди, перевезень вантажів та для господарських робіт, російського чистокровного рисака – для перевезень вантажів та на сільськогосподарських роботах, невеликих гірських коней – ваговозів – тільки для сільськогосподарських робіт. Жеребців, на основі попередньої домовленості з господарями про бажану породу, розподіляли у великі села.

Земську стайню у Херсоні створили у 1844 році під управлінням комітету державного кіннозаводства Херсонського комітету губернського кіннозаводства. Напередодні Кримської кампанії у цій стайні утримувалось 60 жеребців різних порід: англійських, датських та більшість азійських. Утримання їх коштувало занадто дорого у результаті підняття цін на фураж під час війни, що й спричинило зниження поголів'я до 25. За офіційними даними, на парувальні пункти та до центральної стайні приводили 2000 кобил, з них 8/4 частини належали приватним власникам конезаводів, а державним конезаводам і селянам – менше 1/10 частини.

У 1858 році на п'яти пунктах нараховувалось 788 голів кобил, але через мале поголів'я жеребців до парування допустили тільки 370, враховуючи в тому числі й кобил, спарованих із жеребцями, за яких сплатили 280 крб. Від парування 1857 року кобил приватних конезаводів із жеребцями з державних стаєнь отримано 300 лошат. Річна вартість утримання земської стаїни дозволяла уряду надавати власникам конезаводів найкращих коней. У зв'язку із завантаженістю головного відділку парування жеребців, ветеринари, які знаходилися у підпорядкуванні земства, повинні були неодноразово використовувати апробоване в Асканії-Нова штучне осіменіння [1].

Для подальшого розвитку конярства в умовах, характерних для села, це нововведення мало велике значення, адже час парування завжди співпадав з весною, коли у господарстві багато роботи. Тому селянину дуже вигідно було доставляти своїх коней на станцію штучного осіменіння один раз, а не п'ять: у нього час на вагу золота. Однак нащадки, отримані шляхом штучного запліднення, спочатку в багатьох селах сприймалися з недовірою. Селяни, яких гризло сумління, дивилися на них, як на неповноцінну тварину. Можливо через це Великий князь Микола Миколайович, який очолював російську кавалерію, дав розпорядження, щоб коней напівкровок, народжених у Асканії-Нова внаслідок штучного запліднення, відправляли під нагляд у Петербурзьку кавалерійську офіцерську школу [5].

Труди і заслуги Ф.Е. Фальц-Фейна неодноразово відзначались приватними і державними закладами. Він був нагороджений особливими заохоченнями і золотими медалями. Професор Гекк, який представляв в Асканії-Нова Берлінський зоопарк, став свідком відбору і відправлення за призначенням коней. В одній із праць він писав: «Англійський чистокровний кінь у Фальц-Фейнів створював чудеса. Але до них шлях пролягав через ретельний відбір і вміле використання плідників з місцевих жеребців. Тільки завдяки цьому з маленького потворного коня отримали прекрасну велику тварину. Вона демонструє чудову працездатність у довгому швидкому русі. З чотирьох коней запрягу, які щоденно перебувають у русі по декілька годин, завжди після довгого бігу риссю менше запотівав і фиркав кінь з найвищою домішкою англійської крові. Те, що фальц-фейнівські трирічки охоче закупувалися військовим управлінням, здається вповні закономірним і виправданим».

Крім чистокровних англійських коней, якими славилась Асканія-Нова, Фальц-Фейни мали змогу запропонувати відомих російських їздових коней. Розводили їх в маєтку Івановка (1845 рік) Херсонської губернії, що належав Софії Богданівні Фальц-Фейн, а потім перейшов у володіння її сину Карлу Фальц-Фейн. Він продовжував займатися відтворенням і покращанням російських рисаків. Вдалій роботі сприяли цінні плідники, яких закуповували на кінному заводі Великого князя Дмитра Костянтиновича, у якого стайня рисаків у ті часи вважалась найкращою у Росії. Також були засновані кінні заводи у маєтках Фальц-Фейнів: Чорномор'я (1888), Дорнбург (1897), Михайлівка (1901), Олександрівка, Успенка, Гаврилівка. Всі ці заводи за період з 1898 року по 1901 роки отримали свідоцтва про звільнення жеребців-плідників заводу від обов'язкового постачання у війська.

Займались представники відомої сім'ї розведенням верхових і упряжних коней чистокровних і напівкровних англійських, рисистих і арабських порід, а також англо-арабських, напіврисистих і змішаних порід. О.В. Гібер-фон-Грайфенфельс вказував, що розведенням чистокровних тварин займались з метою «мати власних коней для змагань на іподромах і звернути серйозну увагу спортсменів на завод, який проявив себе багатими надбаннями». Плідникамина заводах Фальц-Фейнів стали власні жеребці, що було виключенням з правил. На всій території Новоросії існувало лише 6 подібних заводів. Крім того, вважалось, що на заводах Фальц-Фейнів були одні з найкращих і більш кровних маток. Щорічний середній приплід складав від 20 до 30 тварин, свідчення про яких публікувались у спеціальних «Добавлениях к заводським книгам», де вказувались усі необхідні характеристики тварин [1].

У 1829 році скакові товариства створено у Катеринославі, Херсоні, Сімферополі, Кишиневі. Розквіт російського чистокровного кіннозаводства продовжувався до початку 1860 року. З цього року перегони проходили на іподромах вже у дев'яти містах [7]. У 1856 році допущено до перегонів всього 6 коней, а у 1857 році – 5. Усі вони належали багатим власникам. У перший рік виграв: 1-й приз бесарабський власник Ф. Суручан, а 2-й залишився неотриманим; на другий рік обидва призи отримали катеринославські власники Євецькі.

Коні зі стаєнь Фальц-Фейнів багаторазово демонструвались на різних виставках і отримували високі винагороди. Усього за період з 1885 по 1903 роки на виставках і за постачання жеребців отримано

55 нагород: 18 золотих медалей, 22 срібних, 7 бронзових, 8 похвальних відгуків. Тварини виставлялись на перегони у Москві, Одесі, Ризі, Сімферополі, Каховці і приносили своїм господарям чималі прибутки. Наприклад, у період з 1885 по 1903 роки, вони виграли 99418 крб. та 34 срібні речі на суму 5875 крб.

Поступово, дякуючи участі у виставках і перегонах, заводи стали відомими, а їх коні користувались широким попитом. Коні фальц-фейнівських заводів продавались: любителям-конярям у власні стайні у середньому від 100 до 1000 крб. за тварину, для сільськогосподарських робіт – від 15 до 450 крб. Наприклад, у маєтку Асканія-Нова за період з 1904 по 1913 роки продано 260 тварин на загальну суму 90594 крб.

У 1881 році у Сімферополі засновано Таврійське товариство перегонів. З середини 80-х років XIX століття у діяльності цього товариства почали приймати участь Фальц-Фейни. У звіті за десятиріччя існування цього товариства вони є у списку приватних осіб, які передавали у його розпорядження різні цінні речі і гроші на влаштування призів свого імені. Найбільш активними учасниками перегонів серед Фальц-Фейнів були Густав Іванович і Софія Богданівна Фальц-Фейн. Коні, яких виставляли на перегони, займали в основному призові місця.

Популярність Фальц-Фейнів, як досвідчених конярів, сприяла тому, що представників цього роду запрошували в якості експертів на виставки і з'їзди. Вони стали одними із ініціаторів створення виставки коней у Каховці у 1893 році під час Нікольської ярмарки, з метою покращення розведення цих тварин селянами, і неодноразово вибирались у склад виставкового комітету. Участь у перегонах дозволяла не один раз продемонструвати якості коня у русі. Перегони були розраховані, перед усім, на коней прикажчиків, отаманів та інших службовців економії. Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн взяв на себе облаштування іподрому, побудованого згідно з усіма вимогами. Крім того, досвідчений у справі перегонів завідувач заводом і скаковою стайнею у Фальц-Фейнів Фокстер за декілька днів до перегонів навчав вершників і вказував їм на основні правила їх проведення. Завдяки розпорядникам перегонів, якими були Фальц-Фейни, все проходило жваво і на доволі високому рівні.

У 1910 році Володимир Едуардович Фальц-Фейн став учасником першого з'їзду кіннозаводчиків Російської імперії, що проходив у Москві [1].

Крім кінних заводів сім'ї Фальц-Фейнів, у Херсонській губернії існували: конезавод у Ананьївському повіті – Демідова, де утримувались жеребці, які коштували 3000 карбованців сріблом за голову; у м. Нововоронцовці – князя Воронцова та Делакура; обидва невеликі, але тут утримувались найкращі у губернії коні; Григорій Чариков тримав найбільший кінзавод у губернії, де було 700 справжніх запорізьких коней, що відносився до розряду степового конярства; три брати Чарикові тримали по 200 коней. У Бобринецькому повіті конярством займалися: Лутковський, Сагайдак, Калиновські, Іванов; в Олександрійському повіті – Добровольські, граф Толстой; в Одеському – граф Потоцький, м. Севершовка; граф Кушелєв-Безбородко, м. Янчокрак; граф Ламберт, Варваровка. Тут утримувались жеребці англійської породи, а пізніше – арабської, придбаних на Сході. Головна мета кінзаводів – це отримання прибутку від продажу лошат, тільки деякі власники тримали табуни для обмолоту хлібів.

У 1808 році у Новоросійському краї нараховувалось до 400000 коней, у 1813 після жорстокої зими, коли за один місяць загинуло до 104000 голів, залишилось 250000 голів. У Херсонській губернії нараховувалось у 1848 році 428651 голів. В Одеському повіті у 1849 році – 15950 голів, а у 1852 – 1435. У 1856 році, коли Херсонська губернія була виснажена постійними потребами коней у діючу армію, у Херсонському повіті нараховувалось 2978, в Одеському – 17521, Миколаєві – 4945 голів. В Одеському міськуправлінні, Миколаєві, і Херсонській губернії у 1857 році нараховувалось 134165 голів, з них – 15000 належало містам і 9428 заводам [7].

У Херсонській губернії до 1858 року існувало 67 кінних заводів, на яких утримувались 158 жеребців, 4326 кобили та 4934 лошат, всього ж 9428 голів, у той час як за офіційними даними у 1841 році їх нараховувалось 47857 голів.

Конярство стало однією з головних галузей сільського господарства і давало чималі прибутки, але поступово ціни на коней знизались. Причину занепаду цієї галузі на півдні України пояснюють розведенням дешевих коней на Дону, але вона не єдина. Попит на коней з боку місцевих власників став обмежений, тому що на польові роботи брали волів. Непривабливий зовнішній вигляд і невисокий зріст тутешніх тварин не привертав увагу покупців. Ці степові коні, придатні для легкої кавалерії, коштували недорого; крім цього їх купували німці-колоністи для польових робіт, а також євреї і міщани-візники.

Головною ж причиною занепаду галузі конярства у Херсонській губернії стала Перша світова війна. Під час бойових дій в армії виникла потреба у конях та обозах, через що табунне конярство мало добрий попит протягом всього цього часу. Власники кінних заводів, де утримувались найцінніші породи коней понесли втрати через відсутність попиту на тварин, а підвищення цін на фураж не давало змоги утримувати заводи у належному стані. У 1918 році уряд продавав коней розформованих частин кавалерії та артилерії з аукціонів за низькими цінами протягом декількох років. Прибутки від продажу тварин задовольняли місцеві бюджети, але власникам це завдавало величезних збитків.

У 1918-1921 роках українському конярству завдали величезних збитків червоноармійці, які не розуміючи справжньої вартості кращих племінних жеребців, не оберігали і не доглядали їх. Створювались червоні ескадрони, а після війни використовували елітних коней у сільському господарстві [7].

У 1929 році були прийняті заходи щодо поліпшення роботи кінних заводів, конярських ферм і іподромів, усунення знеособлення у використанні коней у сільському господарстві та на транспорті, організовані державні племінні розплідники. Заходи щодо поліпшення конярства здійснювалися через державні кінні заводи та заводські конюшні, племінні конярські ферми колгоспів і радгоспів. На 1941 рік у СРСР налічувалось 21 млн. голів коней.

У роки Великої Вітчизняної війни в Україні було знищено 85% коней.

Після закінчення Другої світової війни за ініціативою маршала Радянського Союзу С.М. Будьонного у 1945 році на українському кінному заводі № 173 Дніпропетровської області створювалась порода українська верхова породна група. Вихідними для її створення стали коні тракененської, ганноверської чистокровної верхових порід. Потім ця робота продовжувалась на Провальському кінному заводі Ворошиловградської області, Скадовському Херсонської області, в господарствах Харківської області, а потім і на племінних фермах колгоспів Закарпаття.

У 1974 році видано перший том Держплемкниги коней цієї породної групи, в яку було записано 33 кращих жеребці і 226 кобил. Красиві, статні, міцні, витривалі, із спокійними норовом коні української породної групи були поширені у господарствах Дніпропетровської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Тернопільської, Харківської областей.

Коні української породної групи високо цінилися у кінному спорті – виїзді і конкурах. Успішно виступали радянські спортсмени на конях цієї породної групи і на Московській олімпіаді у 1980 році. За кордоном їх охоче купували на аукціонах представники Західної Європи.[2]

Кінь мав і має головне значення у сільському господарстві. Території пасовищ у південних областях держави дозволяють утримувати багато- чисельне поголів'я коней, адже зникнення племінної бази призведе до зникнення порід та втрати багаторічного досвіду конярів-селекціонерів.

У 2010 році у Херсоні засновано кінний клуб «Гран-При». З 2011 року тут займаються розведенням, тренінгом підготовкою до змагань з виїжджування коней, а також продажем тракененської, ольденбурзької, вестфальської та української верхової порід. Для отримання висококласних лошат організовано племінне господарство у селі Верхній Рогачик Херсонської області. Було закуплено 20 конематок даних порід. Матковий склад формується кобилами, які несуть у собі кров елітних виїжджуваних жеребців (Sandro Hit, Sir Romancier, Kostolany, Hohenstein, Sir Donnerhall, De Niro). Вже закуплені висококласні жеребці Посейдон (Sandros Diamant - Pinega), Сір Романсієр (Furst Romancier - Samarant), Ді-Джей (Jazz - Dance with me (DeNiro)). Наявність висококласних кобил і жеребців дозволить отримувати якісних лошат, а у майбутньому – висококласних спортивних коней [8].

У ДПДГ «Асканійське» Херсонської області організована у 2013 році кінно-спортивна школа, де утримують та розводять коней української верхової породи.

Але галузь конярства в Україні на сьогодні не конкурентоспроможна і не дає бажаних прибутків. Одним з основних чинників такого стану є дуже низький попит на племінну продукцію конярства, не сформовано інфраструктури задля якої удосконалюються породи коней, а саме кінний спорт, перегони, тоталізатор та ін. Доки держава не забезпечить належні умови для стабільного розвитку даної галузі, як і інших галузей тваринництва, кінні господарства не будуть розвиватися, а виживати. Адже тільки завдяки таким приватним кінним фермам зберігається генофонд цінних племінних тварин, яких використовують для поліпшення існуючих та створення нових, більш досконалих порід, які відповідали б вимогам європейських та світових ринків.

Список літератури

1. Задерейчук А.А. Фальц-Фейны в Таврии / А.А. Задерейчук. – Симферополь: Доля, 2010. – 192 с.
2. Заянчковський І.П. Вірні помічники, справжні друзі / І.П. Заянчковський. – К.: Урожай, 1988. – 214 с.
3. Кожевников Е.В. Отечественное коневодство: история, современность, проблемы / Е. В. Кожевников, Д. Я. Гуревич. – М.: Агропромиздат, 1990. – 220 с.
4. Столярчук П. Що то за кінь стоїть / П. Столярчук. – Львів, 2004. – 127 с.
5. Фальц-Фейн В. Аскания-Нова / В. Фальц-Фейн. – К.: Аграрна наука, 1997. – 349 с.
6. <http://avdet.org/node/6917>
7. <http://www.lokotskoy.ru/istoriya-konevodstva.html>
8. <http://grand-prix-kherson.com/>

Изложено историю и современное состояние отрасли коневодства на юге Украины. Указана численность поголовья лошадей в XIX-XX столетиях. На примере семьи Фальц-Фейн показано образцовое разведение лошадей в собственных поместьях. Проанализированы перемены и причины упадка отрасли коневодства в Таврии в связи с экономическими и политическими событиями в стране.

Коневодство, состояние отрасли, ипподром, породы лошадей, искусственное осеменение, Ф.Э. Фальц-Фейн

The history and current state of horse breeding industry in Southern Ukraine is stated. The specified number of head of horses in the 19-th and 20-th centuries is established. On example of Falz-Fein's family exemplary breeding of horses in their estates has been shown. It analyzes the changes and the reasons for the decline of horse breeding industry in Taurus based on economic and political developments in the country.

Horse breeding, the state of the industry, racetrack, horse breeds, artificial insemination, F.E. Falz-Fein